

УДК 355.221 (477): 316.6

Л 72

Орест ЛОЙКО

СТРАТЕГІЯ КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті досліджується розвиток системи комплектування Збройних Сил України у процесі військового будівництва держави. Аналізується кількісний та якісний стан призовного контингенту у процесі створення професійної армії незалежної України. Показано, що соціально-демографічна криза стала однією із головних причин поступового переходу до національного професійного війська.

Ключові слова: Збройні Сили України, система комплектування, професійна армія, військове будівництво, служба за контрактом.

Перебіг подій упродовж останнього часу дає підстави стверджувати, що процес розвитку суспільства неможливий без захисту та утвердження власних національних інтересів в оборонній сфері. Незважаючи на деякі позитивні моменти у сучасному геополітичному становищі, сучасні міжнародні відносини є ще менш порогнозованими, ніж у будь-який інший період новітньої історії людства.

Оцінюючи своє геополітичне та геостратегічне становище, Україна визнає наявність потенційної воєнної небезпеки. Тому військово-політичне керівництво країни виходить з того, що власне Збройні Сили мають бути атрибутом її державності та важливим інститутом захисту національних інтересів.

Сучасна Україна повинна зосередитися на створенні нової структури війська, яка відповідала майбутнім завданням

безпеки. З огляду на потребу якісної зміни всієї сфери безпеки та її пріоритети, необхідно докладніше проаналізувати процес реформування Збройних Сил України, а відтак – зупинитися на принципових положеннях будівництва національного війська, маючи за мету об'єктивно оцінити цей процес.

Ефективність будь-яких збройних сил, у певному розумінні, залежить від особового складу більшою мірою, ніж від озброєння, тактики чи організації. За таких умов набула гострої актуальності й потребує комплексного розв'язання проблема комплектування Збройних Сил України військовослужбовцями, які проходять службу за контрактом.

Зважаючи на важливість проблеми, певні її аспекти привернули увагу вітчизняних дослідників М.Матюха, О.Засоки, А.Кобася, В.Лішавського, О.Затинайка. Але їх роботи в основному мають методологічний характер і лише ілюструють службу за наймом на окремих етапах будівництва Збройних Сил України [15,6,9,12,7]. Окремо слід відзначити узагальнюючі праці А.Папкіяна "Комплектування Збройних Сил України на контрактній основі: історичні передумови та перспективи" (Львів, 2002) та О.Шекери "Професійна армія у світлі медико-демографічної ситуації в Україні" (Київ, 2003). А.Папкіян аналізує нормативно-правову базу контрактної служби і плани військового керівництва держави на майбутнє [16]. О.Шекера розглядає причини несприятливої демографічної ситуації в Україні з точки зору практичної медицини, підкреслює необхідність планування оздоровчих заходів, що стосуються допризовних ресурсів, але практично не торкається соціальних питань погіршення стану мобілізаційних ресурсів [21].

Було б передчасним вважати, що проблему комплектування сучасного українського війська глибоко вивчено, цілком чи ґрунтовно опрацьовано її найсуттєвіші аспекти. У запропонованій статті зроблено спробу висвітлити причини зміни політики уряду у військовому будівництві, дослідити сучасний стан переходу на професійне військо.

На сучасному етапі державотворення Україна дотримується курсу на повномасштабну інтеграцію до європейських та

свроатлантичних структур безпеки і співробітництва. Реалізація такої мети надасть нашій державі можливість взяти повноправну участь у спільному формуванні європейської політики безпеки та оборони. А це, у свою чергу, дозволить Україні зменшити власний військовий потенціал до рівня, достатнього для попередження кризових ситуацій, а у випадку військового конфлікту – для його блокування та припинення у рамках колективної оборони [24, 153].

Питання створення професійної армії в Україні вперше було розглянуте на державному рівні Президентом України, Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України на розширеному засіданні колегії Міністерства оборони України в листопаді 1999 року [11]. 28 липня 2000 року Президент України своїм Указом № 927/ 2000 затвердив “Державну програму реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року” [3].

Згідно з цією програмою Україна повинна створити ефективні та самодостатні Збройні Сили, які б відповідали реальним потребам безпеки сьогодення й завтрашнього дня у рамках наявних ресурсів і політичних орієнтирів. У пункті 2.6 розділу II вперше чітко визначено: “...з метою переходу Збройних Сил України на професійну основу, поступово, в три етапи (2000 – 2005 рр., 2006 – 2010 рр., 2011 – 2015 рр.) здійснити впровадження системи комплектування особовим складом виключно за рахунок прийняття громадян на військову службу за контрактом” [3].

Програма стала поштовхом до розробки Міністерством оборони України, відповідних міністерств і центральних органів виконавчої влади “Концепції переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями контрактної служби на період до 2015 року”, яку 7 квітня 2001 року було затверджено Указом Президента України [18]. 17 квітня 2002 року Указом Президента України № 348/2002 було затверджено “Державну програму переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом” [2].

Потрібно відзначити, що на можливість держави утримувати професійну армію впливають багато чинників: політичний, економічний, правовий, матеріально-технічний, історико-культурний і соціальний. На думку начальника управління призову, комплектування та керівництва військкоматами Головного організаційно-мобілізаційного управління Генерального штабу Збройних Сил України О. Заскоки, Україна на зламі тисячоліть підійшла до критичної межі, за якою, з огляду на існуючі умови, військові комісаріати України не зможуть укомплектувати Збройні Сили та інші військові формування якісним особовим складом, тому що соціально-демографічний чинник став визначальним у процесі створення національного професійного війська [6, 17].

Саме тому одне із завдань Державної програми переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, сформульоване як "створення нової структури військового резерву людських ресурсів, удосконалення механізму підготовки та накопичення резервістів, призначених для укомплектування Збройних сил, інших військових формувань" [2, 1].

Світовий досвід переконує, що проблема підготовки військових людських резервів має кількісний та якісний аспекти. Перший з них полягає у здатності держави накопичувати потрібну чисельність людських резервів. Вирішення цього питання залежить від кількості населення, його фізичного стану та ряду інших соціальних і економічних факторів.

Аналіз демографічної ситуації, показників рівня життя та здоров'я населення України доводить, що поширюються кризові тенденції: зменшується кількість населення при зростанні смертності осіб працездатного віку, скорочується середня тривалість життя. Це свідчить про незадовільний стан здоров'я населення та поглиблення соціально-стресового стану в суспільстві.

За даними перепису 1989 року, чисельність населення України становила 51 млн. 700 тис. осіб. У 1993 році вона досягла 52 млн. 200 тис. осіб, але за рахунок міграційного, а не природного

приросту. Загальна кількість наявного населення України станом на 5 грудня 2001 року, за уточненими даними Всеукраїнського перепису населення, становила 48 млн. 457 тис. осіб, тобто порівняно з 1989 роком населення країни зменшилося на 3 млн. 343 тис. осіб [19, 3; 17, 11].

Показник природного приросту населення виявив тенденцію до падіння вже в 1991 році, коли вперше за повоєнний час смертність населення перевищувала народжуваність на 39 тис. осіб, а в 1992 – перевищення вже досягло 100 тис. [5, 130]. З того часу тенденція до зменшення населення країни набула усталеного характеру. У 2000 році в Україні народилося 385,1 тис. осіб, а померло – 758,1 тис. За 9 місяців 2001 року народилося 283 тис. осіб, померло – 542,2 тис. Скорочення населення відбувається за рахунок підвищення смертності практично в усіх вікових групах (за винятком 1 – 14 років), але особливо значним є рівень смертності у працездатному віці – показник смертності людей працездатного віку зріс протягом 1990 – 1998 рр. у вісім разів, а частка працездатного населення у загальній смертності сягнула майже 25% [6, 17; 19, 3].

За умови збереження існуючих тенденцій демографічний спад буде тривати зростаючими темпами і протягом наступних десяти років населення країни, за різними оцінками, може зменшитися на 5 – 6 млн. осіб [1, 8].

Демографічна ситуація в Україні характеризується не лише депопуляцією. Вона набула характеру гострої демографічної кризи, головні ознаки якої – несприятливі зміни не тільки у кількості населення, а й у якості його життя. Депопуляція супроводжується істотним погіршенням здоров'я населення, що спричинює зниження середньої тривалості його життя. Демографічна криза – наслідок кризи в найважливіших сферах життя суспільства, виникнення й загострення соціальних суперечностей.

Внутрішній валовий продукт на душу населення в Україні майже у 25 разів нижчий від відповідного середнього показника по країнах Європейського Союзу. Найгострішою соціальною проблемою, за визнанням Президента України, залишається

бідність. У своєму Посланні до Верховної Ради у 2001 році він оприлюднив наступні цифри: 40 млн. громадян України з 48 млн. перебувають за межею бідності, тобто мають дохід, нижчий від офіційно затвердженого прожиткового мінімуму, а 16,8% населення (7,9 млн.) – є злиденними [10, 35].

Станом на 1 січня 2003 року на обліку в державній службі зайнятості перебувало 1055,2 тис. незайнятих громадян, що більше на 1,8% порівняно з 1 грудня 2002 року. Рівень зареєстрованого безробіття становив на початок 2003 року 3,8% працездатного населення працездатного віку [4, 9]. За експертними оцінками, з урахуванням прихованого безробіття частка економічно активного населення країни, позбавленого роботи, сягає 35 – 40%. Надзвичайно негативними ознаками безробіття в Україні є наступні: вагому частку безробітних становить молодь 15 – 24 років (у 1999 р. – 30%); безробіття набуває застійного характеру. Загроза безробіття перетворюється на постійний чинник соціально-стресового стану в суспільстві. Безробіття молоді має негативні соціальні наслідки: зростання злочинності, поширення екстремістських настроїв, наркоманії, алкоголізму тощо [19, 10].

Статистичні дані, які характеризують так зване здоров'я населення, показують, що повсюдно підвищився загальний рівень захворюваності, щорічно в країні реєструється до 70 млн. різних недуг. Отже, сьогодні хворим можна вважати кожного другого жителя України. Особливого поширення набувають хвороби соціогенного характеру, зокрема, туберкульоз і ВІЛ / СНІД. Рівень захворюваності на наркоманію 2000 року досяг 21,6 випадків на 100 тис. населення та виріс, порівняно з 1990 р., у 3,5 рази. За експертними оцінками до наркологічних закладів звертається один хворий з десяти. Отже, у 2001 році в Україні було приблизно 110 тис. наркоманів. Треба підкреслити: йдеться про хворих, бо осіб, котрі вживають наркотики, значно більше [20, 13].

Ретельно зроблений аналіз деяких демографічних проблем українського суспільства показує, що демографічна криза, зокрема загальне зменшення чисельності населення і стан його

здоров'я, істотно впливають на кількість і якість військового резерву людських ресурсів і накопичення потенційних призовників, призначених для комплектування Збройних Сил. Отже можна зробити висновок: найближчим часом мобілізаційний потенціал буде щороку зменшуватися.

Необхідно відзначити, що, крім загальнодемографічних чинників, на кількість військового резерву людських ресурсів суттєво впливають вимоги норм військового законодавства України. Сьогодні питома вага громадян, які не підлягають призову та відправленню у військово, становить приблизно 86%. Вони розподіляються так (у відсотковому визначенні): ті, яким надано відстрочку і які мають право на неї, – 74,2; непридатні до військової служби за станом здоров'я – 7,6; ті, стосовно яких ведеться дізнання чи попереднє слідство, – 3,1; раніше засуджені, – 0,9; ті, чий батьки або рідні брати й сестри загинули чи померли або стали інвалідами під час проходження військової служби, – 0,1; ті, які виявили бажання проходити альтернативну службу, – 0,1 [6, 17].

Особливе занепокоєння військового керівництва та комплектуючих органів ЗС України викликає якісна характеристика призовників, що з року в рік погіршується. У першу чергу це стосується стану здоров'я новобранців.

Загальна патологічна ураженість у 1992 році становила 942 захворювання на 1 тис. юнаків, у 1993-му – 1003, у 1995-му – 1025, у 2002-му році ця цифра зросла до 1426. Тобто, юнаки мали вже не одну хворобу. Треба відзначити, що в 1986 році з тисячі призовників лише 247 були хворі. Рік у рік зростає кількість новобранців, які потребують додаткового медичного обстеження та лікування. У 1998р. на додаткове медобстеження були направлені 97 512 юнаків, у 1999-му – 102 750, у 2000-му – 107 320, у 2001-му – 115 237, а у 2002-му – 120 219. Якщо у 2001 році загалом його потребували 160 тис. осіб, то вже у 2002 – 168 тис. Після додаткового медобстеження у 2002 році 18 138 осіб не повернулися до військкоматів [8, 4].

Спостерігається проблематика не лише у сфері фізіології призовників. Відбуваються негативні зміни й у соціально-

психологічній характеристиці призовників. Катастрофічно збільшується кількість юнаків, які не мають повної середньої освіти. Наприклад, станом на 1 січня 2002 р. таких осіб було 44% від загальної кількості громадян, що підлягали призову на строкову військову службу, а приблизно 5% новобранців не мали навіть і цього освітнього рівня. Для порівняння: у 1997р. призовників без базової загальносередньої освіти було 31%, а в 1992 р. – 20% [6, 17; 13, 2].

Сучасна практика свідчить, що принцип загального призову на військову службу став неефективним. Тому на державному рівні було ухвалено рішення щодо створення в Україні професійних Збройних Сил, у яких би проходили службу військовослужбовці за контрактом. У загальних положеннях Державної програми переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, підкреслено, що одним із чинників, які зумовили розробку Програми, було: "...зниження показників щодо стану здоров'я, ділових і моральних якостей юнаків, які підлягають призову на строкову військову службу, зменшення кількості осіб, що призиваються на таку службу" [2, 1].

Підсумовуючи сказане, слід наголосити, що питання переведення Збройних Сил України на професійну основу набуло надзвичайно важливого значення. Це зумовлено необхідністю збалансування завдань, структури та чисельності армії відповідно до останніх змін у воєнно-політичній обстановці та згідно з реальними фінансово-економічними можливостями держави. Сьогодні потребує іншого порівняно з традиційним в Україні принципу комплектування частин і підрозділів Збройних Сил особовим складом. За новим принципом усі бажаючі будуть зараховуватися на військову службу добровільно, свідомо приймаючи рішення про вступ до армії. Але необхідно створити такі умови проходження військової служби, які б давали змогу громадянам робити життєвий вибір на користь захисту держави.

Ці кроки повинні бути деталізовані під час практичного втілення. Сьогодні військово-політичне керівництво України виявляє достатнє розуміння щодо реформування системи

комплектування Збройних Сил України для досягнення цілей зовнішньополітичної безпеки держави.

Перспективним напрямом подальшого дослідження теми залишається процес переходу на професійне військо, зокрема, нормативно-правова база реформування системи комплектування Збройних Сил України.

1. Вауліна О. Бебі-буму не буде! // Голос України – 2000. – 24 березня.
2. Державна програма переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом // Буклет Головного організаційно-мобілізаційного управління Генерального штабу Збройних Сил України. – К.: МО України, 2003. – 17 с.
3. Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року // Народна армія. – 2000. – 13 жовтня. – С. 3 – 7.
4. Економіка України за 2002 рік // Урядовий кур'єр. – 2003. – 23 січня.
5. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду. – К.: Інститут держави і права НАН України ім. В.М. Корещького, 2000.
6. Заскока О.Ф. Перехід до комплектування Збройних Сил України військовослужбовцями за контрактом // Наука і оборона. – 2002. – № 3. – С. 15–20.
7. Затинайко О.І. Комплектування Збройних Сил України за контрактом – важливий чинник їх професійного зростання // Наука і оборона. – 2003. – № 2. – С. 3 – 7.
8. Зятєв С. На тисячу юнаків – тисячу двісті хвороб // Народна армія. – 2000. – 16 серпня. – С. 4 – 5.
9. Кобась А.П., Заскока О.Ф. До питання розвитку нормативно-правової бази реформування системи комплектування Збройних Сил України // Наука і оборона. – 2002. – № 4. – С. 14 – 18.
10. Крючков Г. Інтеграція України до європейських і євроатлантичних структур передбачає розв'язання ряду проблем // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 8. – С. 35 – 37.
11. Кучма Л. Перебудова Збройних Сил України вступила у вирішальну стадію: Виступ Президента України, Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Л. Кучми на розширеному

засіданні колегії Міністерства оборони України 23 листопада 1999 року // Народна армія. – 1999. – 25 листопада.

12. Лішанський В. Контрактна служба: проблеми, перспективи // Військо України. – 2003. – № 5 – 6. – С. 18 – 19.

13. Матюх М. Осінній призов // Народна армія. – 2003. – 2 жовтня.

14. Матюх М. Професійній армії в Україні бути! // Військо України. – 2001. – № 3 – 4. – С. 13 – 15.

15. Матюх М. Служба за контрактом: “за і проти” // Військо України. – 1998. – № 11 – 12. – С. 11 – 12.

16. Папікян А.Л. Комплектування Збройних Сил України на контрактній основі: історичні передумови та перспективи // Вісник Національного Університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” № 451. – Львів: Вид-во Нац-го ун-ту “Львівська політехніка”, 2002. – С. 96 – 102.

17. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Урядовий кур’єр. – 2002. – 28 грудня.

18. Про Концепцію переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями контрактної служби на період до 2015 року: Указ Президента України // Народна армія. – 2001. – 21 квітня.

19. Церква і держава: співпраця в ім’я життя людини (аналітична доповідь УЦЕДП) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 3. – С. 2 – 33.

20. Чоботар М. Синдром паперотворчості, або формула успіху по-міністерському // Дзеркало тижня. – 2001. – 17 березня.

21. Шекера О.Г. Професійна армія у світлі медико-демографічної ситуації в Україні // Наука і оборона. – 2003. – № 2. – С. 8 – 13.

22. Шкідченко В.П. Основні засади воєнної політики. Напрями та шляхи реформування і розвитку Збройних Сил України // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1. – С. 153 – 161.

Орест Лойко. Стратегія комплектування Вооруженных Сил независимой Украины. В статье исследуется развитие системы комплектования Вооруженных Сил Украины в процессе военного строительства государства. Анализируется количественное и качественное состояние призывного контингента в процессе создания профессиональной армии независимой Украины. Показано, что социально-

демографический кризис стал одной из главных причин постепенного перехода к профессиональной национальной армии.

Ключевые слова: Вооруженные Силы Украины, система комплектования, профессиональная армия, военное строительство, служба по контракту.

Orest Loiko. Completing strategy of Armed Forces of independent Ukraine. The article investigates the development of the Ukrainian Armed Forces system during the state military construction. The article gives qualitative and quantitative analysis of personnel being conscripted in the process of creation of a professional army in Ukraine. The article shows that the principal reason of the gradual passage to the national professional Armed Forces was the social and demography crisis.

Key words: Armed Forces of Ukraine, professional armed forces, military construction, contract military service.